

NÉMETH G. BÉLA

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK SZÁZ ÉVE

(1) Az Irodalomtörténeti Közlemények 1991-ben töltötte be fennállásának századik évét. Igaz, ebből a százból hatot el kell venni. A második világháború után 1946–47-ben a nehéz gazdasági viszonyok, az óriási méretű infláció s a tudományos élet átszervezésének következtében nem jelent meg. Csak 1948 elején került újra az olvasók elé, bár mindössze két szám. Négy esztendőszüneteltetés következett s 1953-ban indult újra. A tudományos közélet azonban valójában ezekben a rövid szakaszokban sem tekintette megszűntnek, hanem csak jellegét illetően folyt, kivált második folytonosságszakadása idején vita. A *Századok és az Egyetemes Philológiai Közlöny* (ma *Filológiai Közlöny*) mellett a legrégibb s leghosszabb életű magyar társadalomtudományi folyóirat.

Száz év nagyidő. S bármennyire tartotta is az alapítói által neki szánt s adott jelleget, karaktere, bizonyos állandó vonások ellenére, időnként, szakaszonként mégis változott. Új tudományos irányok, új nemzedékek, új közszellem s nem utolsósorban új szerkesztők tulajdonságainak jegyében. Kezdetül a Tudományos Akadémia tulajdona volt, az finanszírozta, s több-kevesebb felügyeletet a (némileg változó nevű) Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán keresztül gyakorolt is fölötté, s szerkesztőt is ő nevezte ki. Ez még a második világháború után is, még az ún. pártállam legrigorózusabb idején is — legalább látszatra — érvényesült. A változásokat e centenáris visszatekintésben, természetesen, csak nagyvonalakban tekinthetjük át, s még érdekes s közfigyelmet ébresztő vitákra is csak röviden térhetünk ki. A lap arculatának, vállalt szerepének jelentős módosulásait, átfelműködésait kívánjuk fölmutatni.

(2) Több helyen olvasható, magában a lapban is, a félszázados megemlékezésben, hogy a vállalkozás az Abafi (Aigner)-féle *Figyelő* megszűnte következtében született meg. Bizonyosan hozzájárulhatott ez a tény is az alapításhoz, de nem ez volt a döntő mozzanat. Hanem az, ami miatt a *Figyelő* nem vette át s támogatását sem vállalta az Akadémia akkor, amikor Abafi tovább már a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta a szükséges pénzt előteremteni.

A *Figyelőt* 1871-ben Szana Tamás (1844–1908) hozta létre s finanszírozásának jelentős részét is ő vette magára. Közművelődési, irodalmi, kritikai lapnak számított. Szana szinte megszállott áldozatossággal adta birtokának jövedelmét, sőt, részben birtokát is az ügy érdekében. Maga közepes műveltségű dilettáns volt, s ilyen az a szerzőgárda is, melyet össze sikerült hoznia. Jelentek meg ugyan kitűnő írások is lapjában (pl. Nietzsche két első filozófiai könyvéről vagy Walt Withmann-ről), de egészében középszerű és szürke maradt. Az az ez évekre jellemző magas értelmiségi csoport, amelyet Arany László, Asbóth János, Toldy István nevével lehet jelölni, nem csatlakozott hozzá. 1875- ill. 1876-ban Szana fölhagyott az erőfeszítéssel, s átadta a lapot az ekkor még hol eredeti nevén *Aigner Lajos*ként, hol már a magyarosítottan, *Abafi Lajos*ként szereplő könyvkereskedőnek.

Abafi (1840–1909), ha lehet, még inkább fölesküdt bajnoka volt a közművelődési, főképp azonban a művelődéstörténeti, különösen pedig az irodalomtörténeti tevékenység ügyének, mint Szana. Könyvkötő- s könyvkereskedőként indult délmagyarországi német családból, majd jelentős örökséghez jutva, kiadásra is vállalkozott. Később a *Figyelő* mellett más, kivált történeti s könyvészeti vonatkozású lapokat is támogatott, szervezett, de szívügye ez maradt. Műveltsége nem volt jelentősebb Szanaénál, de részint határozottabban történeti volt, részint, ha tetszik, önzetlenebb volt ambíciója. A saját szerzősége

kevésbé sarkallta, mint maga a kiadás, a fönntartás ügye. S bizonyos jóértelmű autodidaxissal tisztas jártasságot is szerzett a tudományosság tárgykörében és művelői világában.

A lapból az élő irodalmat jórészt kihagyta, s történeti szövegközlésekre, tanulmányok közreadására és könyvismertetésre inkább, mint valódi kritikára alakította át. Szinte mindent leközlött, amiben ő valaminő történeti jelentőséget sejtett, a legrégibb kortól a legújabbig. Néha egészen jó tanulmány is akadt közlönyében, ám műkedvelő annál több. Ami azonban végképp szak- és korszerűtlenné tette, az filológiai módszerének zavarossága, tisztázatlansága, igazában hiánya volt. Holott akkor már három olyan nagy tudományos közlöny működött, amely lényegében igazodott az európai normákhoz: a *Századok*, az *Egyetemes Philológiai Közlöny* s a *Budapesti Szemle*. Ez utóbbi ugyan viszonylag kevés helyet adott anyagföltárássra s ezen belül is keveset irodalomra. Elsősorban tanulmányt, kritikát és ismertetést közölt az összes társadalomtudományok köréből, de azt hibátlan filológiával. A *Philológiai Közlöny* sok magyar vagy magyarvonatkozású anyagot is tett közzé, korszerűen. Ám egyrészt Heinrich és tanítványai keze alól, másrészt a külföldi, főleg német tanultságúak közül egyre több, módszer szempontjából is jól fölkészült kutató került ki, s ezek igényei meg a *Figyelő* módszere kölcsönösen nem feleltek meg egymásnak; a *Philológiai Közlöny* pedig egyre inkább külföldi, ill. külföldi kapcsolatú magyar kérdésekre összpontosított. Így érthető, ha Heinrich, aki ekkor már egyfajta totum factum az Akadémián, Abafi addigi anyagi támogatását nem ajánlja, hanem Gyulaival, Szilády Áronnal, meg néhány történetésszel elhatározza új s valódi magyar irodalomtörténeti folyóirat alapítását. Vagyis nem elsősorban a *Figyelő* bukása, hanem a helyzet szellemi s tudományos megérlelődése hozta el az alapítást.

Az évenként négyszer megjelenendő lap szerkesztőjének Sziládyt szemelték ki. Ám neki még kötöttségei voltak egyházánál és egyházközségénél, s magánügyei, egyebek közt híres vaseségességének időleges meggyengülése nem engedte betölteni a tisztséget s vállalni a feladatot. Ezért a történeti osztályról Ballagi Mór fiát, Aladárt (1853–1928) jelölték. Ő jó külföldi iskolázottság és polihisztori tájékozódás birtokának hírében állott, amelyben nem utolsó helyet foglalt el régi magyar irodalom iránti érdeklődése. Hozzájárulhatott az is választásához, hogy mint apja és Szilády, ő is rendelkezett teológiai képzettséggel s neki is voltak egyházi kapcsolatai is. S a szabadkőműves Heinrich, aki vallásosnak éppen nem volt mondható, az egyházpolitikai harcok előszelében jobban bízott egy erősen világias protestánsban, mint egy esetleges katolikusban.

A család az azonban mind az ő, mind Szilády részéről alig egy esztendő alatt teljes lett. Ő inkább, mondhatnánk, a szerkesztési modort és módszert, Szilády a szerkesztői szigorot és gondosságot meg a következetes tervszerűséget hiányolta. Ma sem ismerjük a szakítás személyeskedésig fajult részleteit, okait. Az bizonyos, hogy Ballagi, ha enyhébb módon kívánjuk mondani, az esszéista fogalmazást, ha keményebben: a publicisztikust részesítette előnyben. A kor „németes”, sok igazoló hivatkozással érvelő, hosszasan kifejtő tanulmányai helyett a kor „franciásan” élénk, érdekes eszmefuttatásait részesítette előnyben. Adatközlői cikkeit nem ellenőrizte kellőképp, a kritikáikban pedig a hatásosságot látszott kedvelni. A lapnak nagy szerzőtáborot igyekezett verbuválni, s egy-egy számban sok szerzőt szerepeltetni. Tárgykörei is igen vegyesek voltak: elméleties ötletektől délibábos történeti föltevésekig terjedtek ki. Szinte mindent, amit a lap kapott, közölt. Az elégedetlenséget vele későbbi tudósi működése is inkább megokoltak, mint alaptalannak mutatja. Még akkor is, ha Heinrich kíméletet nem nagyon ismerő s lejárató, taktikázó képességét és eljárás módját is számba vesszük, érthető, ha a második év múltán kivették Ballagi kezéből a lapot.¹

(3) Szilády (1837–1922) lett a szerkesztő s maradt közel negyedszázadig, majdnem élete végéig. Neve még akkor is rajta maradt a lapon, mint „közreműködőnek”, mikor már, 1914-ben Császár Elemérre bízta a szerkesztést. Sziládyról tenger mennyiségű anekdota

¹ A vita személyessé fajulásáról képet ad BALLAGI A., *A Philológiai Közlöny és a kritika*. 1892. 95.; Uő., *A Philológiai Társaság és védnöke*. 1892. 193.; Ballagi lemondása: 1892. 528.

kering még ma is, amelyekben a becsülés és szeretet mellett mindig van egy csipet elégtelvelés is. Az önkényesség szuverén módon intézte a rábízott ügyeket s a megbántásig egyenes, a gróbiánságig nyíltzavú, a sértésig gyors ügyintézésű volt. Nem szeretett levelezni. S még kevésbé levélben magyarázkodni, udvariaskodva elutasítani. Ami ítélete szerint nem ütötte meg a mértéket s eleve reménytelennek látszott, egyszerűen visszaadta. Amiben viszont érdeket, érdemet látott, de nem volt eléggé jól, kivált filológialag kellően felszerelten megírva, gyakran maga vette a fáradságot s utasítások, javaslatok helyett, maga végezte el a szükségesnek vélt javításokat. Az volt a véleménye, hogy a magyar irodalom múltjáról, folyamatáról, összetevőiről még nem áll annyi hiteles anyag rendelkezésre, hogy egy-egy korszak vagy éppen az összirodalom történetét meg lehessen írni. Ezért a fő-fő rovat az ő szerkesztősége idején pontosan dokumentált adatközlés, az *Adattár* lett.

Két-három tanulmányt is közölt minden száma. Ezek azonban csak nagyon ritkán korszak- vagy irányzatösszefoglaló s rendszerező dolgozatok. Egyes művek keletkezésével, e művek más, előd-, utód- s rokonművekkel való kapcsolatával, főleg azonban szerzőik életrajzával, illetőleg a kor külső tényeivel, eseménytörténetével való összefüggéseikkel foglalkoznak. Esztétikai elemzésre is ritkán kerül sor. A kor általánosan használt részint történeti, részint irodalom- és művészettörténeti kategóriáit használják, de ezek részletező, esztétikai kifejtésébe nem mennek bele. Az eszmetörténetben is hasonló a helyzet, bár ott valamivel, kivált vallástörténeti vonatkozásban, részletezőbbek és mélyebbre hatolnak.

Az egyes művek ilyen típusú történetének rajzával legalábbis egyenlő mennyiségűek a szerzők életrajzával foglalkozó tanulmányok. Milyen családi körülmények közül jött, hol iskolázott, papskodott, kivel házasodott, kinek a szolgálatában állt, mikor, hol s mit kezdett írni, kik voltak támogatói, barátai, ellenségei. És így tovább és így tovább. Voltaképp ezekkel is, *Adattár*ával is egy hatalmas eseményhistóriai, külsődleges művelődéstörténeti anyagtömeget halmozott föl; többnyire anélkül, hogy adatközlései akár szociológiai, akár gondolkodástörténeti, akár esztétikai értelemben vett irodalomtörténeti jellemzéssel és igazolással elemzeten rendszerbe illeszkednének.

A fakticista pozitivizmus hatja át e munkák messze legnagyobb részét. Az általánosan elfogadott, nagy műfaji megjelöléseket használják. A műveltségfejlődés természetesnek tekintett tényét látják bennük megjelenülni. Ezen belül elsősorban a nemzeti műveltségét. Esztétikus, történetfilozófus nevével ritkán találkozni e közleményekben. Még azéval a késő- és félig-meddig pszeudoromantikusával, Gervinuséval is alig, akinek felfogását pedig, mint általánosan elfogadottat, ez a tudományosság belevitte ebbe a fakticizmusba: az irodalom a nemzeti szellem kibontakozásának és tudatosodásának egyik legfőbb, ha nem éppen a legfőbb tere, eszköze és megvalósulása. A kortársak, ill. a félmúlt képviselői közül viszonylag még Taine neve, illetőleg hatása mutatható föl leginkább, kivált a történeti pillanat és környezet hangsúlya folytán.

Néhány kivétel, kivált a fiatalabbaknál akad. Elsőszámú köztük Katona Lajosé, aki a néprajzban akkor mutatózó lélektani s a Steinthal s Benfey-féle korábbi motívumvándorlási, illetőleg népkarakterológiai, nyelvlélektani s kultusztörténeti elemeket hasznosítja. S érvényesül, ha csak ritkán kitűzött cél- és módszerként, a Heinrich által annyira kedvelt tárgytörténeti megközelítés is. Ezt később ócsárolni volt szokás, holott, legjobb dolgozataiban Heinrich is, tanítványai is egyfajta, ha nem is mély, de termékeny komparatiztikát valósítottak meg azzal, hogy megmutatták, hogyan, mitől befolyásoltan hullámszik át egy-egy témakör, motívumfajta az európai irodalmakon. A folyóirat az általa munkált időszakot Arany halálával lezártak tekintette s élő író tevékenységének kérdéséhez nem nyúlt.

Szilády maga, paradoxul azt mondhatjuk, igen sokat dolgozott a lapba, de alig néhány cikket írt belé. Természeteszerű önhatalommal javított bele tartalom és stílus tekintetében egyaránt a beküldött munkákba. S ezt a dolgozó társak jórészt szinte magától értetődően vették tudomásul. Szilády mérhetetlenül nagy történeti tárgyismerettel rendelkezett. Arany tanítványa volt Körösi, majd papfiként teológiát tanult, aztán pedig az öreg, a roppantul nagy, ám elegyes tudású és szemléletű Lugossy Józsefnél nyelvészetet és orientálistikát Debrecenben. Közben rövid ideig lelkészkedett is; nem annyira a hívők üdvössé-

gére, mint a hazai régiségek búvárlására fordítva ezalatt idejét. De hamarosan Göttingába ment, amelynek egyeteme nemcsak az egyik legnagyobb vagy éppen a legnagyobb régi magyar könyvtárral rendelkezett külföldön, hanem kitűnő anyagfőltáró filológiai iskolával is és a híres „göttingai hetek” antiautoritár, laicizáló szellemének patrióta hagyományával is. Közel két esztendő külföldi tartózkodása után még mindig nem dőlt el sokágu tájékozódásából, mi lesz az igazán uralkodó.

Az Akadémia — Arany, Gyulai s Heinrich egymástól független, de egyetértő kezdeményezésére — megbízta a régi magyar irodalom emlékeinek rendszeres, korszerű filológiával készített munkálataival. A kiskunhalasi papság mellett kitűnően dolgozott, s lett a vállalkozás (a *Régi Magyar Költők Tára*, 1877-) lelke s igazában irányítója is. Ezzel végre eldőlt pályakérdése. A szerkesztés elvállalása után a lelkeszi hivatást, mint foglalkozást föladata, bár időnként segítséget nyújtott ott is. Szilády családi öröksége s eredeti foglalkozása ellenére nem volt elfoglalt. Semmiképpen sem elfoglaltabb a katolikus magyarság művelődésével szemben, mint az igazán művelt, liberális protestáns kortársai. Az igaz, hogy munkatársai jelentősebb része saját felekezetéből került ki; de ez adódott kapcsolatainak, ismeretségeinek rendjéből. Meg abból az akkori, egyházi és kisnemesi befolyásoltságú értelmiségi nézetből, miszerint a magyar történelemnek sajátos kérdéseire a protestánsok, kivált a kálvinisták közelebb állnak, mint az egyéb felekezetűek. Ám katolikus, lutheránus, zsidó egyaránt bőven szerepelt a folyóirat szerzőinek névsorában.

Kritikát, sőt semleges könyvismertetést is igen keveset közölt. A hármát egy-egy számban ritkán haladta meg a számuk. S vitának, ellenvéleménynek is ritkán adott helyet. Megesett, hogy csak tudósított beérkezett ellenvetésről, de nemcsak hogy nem tette közvé, hanem mibenlétéről sem szólt. Hozzá tartozott ez, úgy látszik, Sziládynak ahhoz a magatartásához és meggyőződéséhez, hogy kellőképp ellenőrizte ő a közlés előtt a kapott anyagot. S nemcsak az ellenségeskedő személyességet kerülte, hanem még társas jóviszonyt, barátságot is ritkán épített ki. Alapjában magányos ember volt; de nincs nyoma, hogy szenvedett volna ettől.

Az irodalomtörténeti összefoglalásokkal szemben érezhetően kételkedő volt. A Beöthy-féle sokszerzős milleneumi két kötetes irodalomtörténetről is, mint összehangolatlan felfogású, elegyes stílusú és minőségű műről,² s Beöthy Kistükréről is,³ mint vázlatos, aránytalanságokkal terhelt s túlságosan retorikus műről szolt a lap. Még rosszabbul járt Riedl. A *magyar irodalom főirányairól*⁴ úgy vélték, cím és tartalom nem vág össze; az egész elnagyolt, s egyetlen jól kidolgozott része, a reneszánszról szóló pedig legalább annyira fantáziatermék, mint amennyire a valóság képe. Péterfy volt szinte az egyetlen, akiről nagy elismeréssel szolt a kritikai sorozat.⁵

Maga a szerkesztő a középkorral, különösen a „Pelbárt-kérdéssel”, Temesvári Pelbártval foglalkozott legszívesebben. Túl is méretezte, ha szabad így mondani, ezt a kutatást, s még inkább Pelbárt alakját, szerepét. Tanulmányt s adatközlést is keveset tett közzé enmagától, de egy ideig volt egy kedvenc fél-másfél lapos rovata: az *Ad vocem*. Ebben, találomra s igen vegyesen, hol valakinek adatait egészítette ki, hol cáfolt, hol meg csipke-lődve csúfolódott álfölfedezéseken vagy fölfújti ügyeken.

Mindent összevéve hatalmas munkásságot végzett s a folyóiratot nélkülözhetetlen kincsébányává tette, amelyben a nemes vagy a csak használható érc mellett, persze, kavics is bőven akadt s az olvasztást, a csiszolást, az alakbaformálást jórészt másokra hagyta.

(4) A háború első évében, 1914-ben Császár Elemér (1874–1940) vette át a szerkesztést, de Szilády neve, mint akinek közreműködésével szerkeszt Császár, továbbra is a lap homlo-

² KORDA Imre, *A magyar irodalom története*. 1896. 116.

³ Sz., *A magyar irodalom kis-tükré*. 1896. 380. (Az Sz.-jel SZILÁDYÉ a lapban)

⁴ (Név nélkül), *A magyar irodalom főirányai*. 1898. 239. (A névtelen cikkek szerzője vagy sugallója általában a szerkesztő)

⁵ M. Gy. (MORVAY Győző), *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái*. 1901. 489.; Uő., a II. és III. kötetről. 1904. 123.

kán maradt. Császár haláláig, 1940-ig szerkesztette a lapot. Emberi egyéniségéről éppoly kevés hiteles emlékezés maradt fenn, mint közszerepléséről s egyetemi tudósi és tanári tevékenységéről is. A második világháború után divat volt fölényesen, mint a kisszerűség és az érdemtelen előrefutás példáját emlegetni. Munkái valóban nem mutatnak nagy formátumú tudóst, de fölkészült volt, ha ezen az anyag sokoldalú, személyes ismeretét értjük. Sokat írt, szerette az életrajz keretébe foglalt életmű-földolgozást és a kronológikus műfajtörténetet. Új, sajátosan egyéni szempontokat ritkán érvényesített és írásmodora kicsit emelkedett, de meglehetősen személyes jegy nélküli volt.

Szerkesztőnek alighanem jobb volt, mint tudósnek. Különösen akkor, ha eltekintünk a lap kritikai rovatának egyes kirívó, *Nyugat*-ellenes támadásaitól.⁶ Egyik első változtatása ugyanis a kritikai rovat igen erős kibővítése volt, terjedelemben is s a befogott időszakot illetően is. Napjai irodalmáról szóló könyvekről is íratott, s amitől Szilády különösen idegenkedett: elméleti művekről is, ha nem is nagy számban. Hasonlóképpen kibővítette a tanulmányok rovatát is. A Szilády-féle kettő-három helyett három-öt lett az átlagos szám. Ennek következtében viszont jócskán megcsappant az *Adattár* bősége. Történeti időben is tárgította mindhárom rovatot: a *Nyugat* előtti korszak jelentős íróiról, Jókairól, Mikszáth-ról, Reviczkyről, Vajdáról Gárdonyival bezárólag közölt anyagot mindhárom rovatában. Kortárs írókról, bármely irányhoz tartoztak is, egy-két kivételtől eltekintve (pl. Herczeg, Tormay), csak a kritikai rovatban esett szó, meglehetősen gyakran. Rendkívül hasznos újítás volt (az a ma is megszívlelendő) eljárása, hogy az egyetemeken készült — s többnyire kötelezően kinyomtatott — doktori disszertációkról tömör, tárgyilagos, erős kritikájú 40–50 soros beszámolót adott, rendszerint az igen jószemű *Solt Andor* tollából.

A tanulmány- és kritikai rovat bővülésével jelentékenyen megszaporodott a szerzők száma is. A szerzők többsége, kivált a harmincas évek elejéig, a konzervatív ízlésűek közül került ki. S módszereiket, irodalomfelfogásukat tekintve is hasonlólt mondhatunk. S hozzátehetjük — szinte egészében post mortem sérelem nélkül — az irodalom- és művelődéstörténeti s a történeti kutatók többnyire tisztos másod-, kisebb részben harmad vonalából valók. Az a réteg, az a szint, amelyet Szekfü *Magyar Szemléjével* lehet jellemezni, csak elvétve írt a lapba. Horváth János neve szerzőként mindössze kétszer-háromszor fordul elő, Eckhardt Sándoré is alig, sőt, még Alszeghy Zolté sem gyakran.

A jobboldali-baloldali megjelölésnek, kivált az irodalomban manapság, egyre bizonytalanabb a jelentése. Ha mégis használjuk erre a korra, azt kell mondanunk, a lap konzervatív, szolid módon volt jobboldali. Ez alól a 20-as években a kritikai rovat néhány szerzője volt kivétel. Ezek szinte mind a még mindig el nem csendesült Ady-vitához kapcsolódtak.⁷ A harmincas években a lap viszont élesen elutasította *Farkas Gyula* egyre szélsőségesebben rasszista munkálkodását, mint aminek semmi köze az irodalmi művek értékének megítéléséhez,⁸ s utolsó számáig szerepeltetett zsidó vallású vagy származású szerzőket. Ezen, mint a lap arculatán sem változtatott az a néhány év, amelyben Császár 1940-ben bekövetkezett halála után *Kéky Lajos* (1879–1946) vette át a szerkesztést. Kéky tán Császárnál is színtelenebb egyéniség. Jó filológus hírében állt s félig tudományos, félig népszerű életmű földolgozásokat adott közre. Beöthy odaadó tanítványa volt, s ez első sorban a kritikai rovat némely cikkein ütött ki. Még erősebb hangsúlyt nyert az irodalom nemzeti nevelő s karakterkifejező, egységteremtő és öntudat-önérzetfejlesztő szerepe. Míg Beöthy *Kistükre* Szilády idején elmarasztalásban részesült, s újabb s újabb kiadása Császár középső korszakában sem nyert egyértelmű magasztalást, most felfogásbeli mintaműnek, stílbéli példának állítódott.⁹ Igaz, néhány Horváth János-tanítvány neve (Kereszturyé, Kerecsényié, Bisztrayé, főleg pedig Waldapfelé) is megjelent a szerzők között, s Zolnai Bé-

⁶ HALMI Bódog, *Molnár Ferenc*. 1930. 190.; Uő., *Móricz Zsigmond*. 1930. 484.

⁷ Pl. PAP Ferenc, *Földessy Gyula: Ady-tanulmányok*. 1922. 154.; KOCSIS Lénárd, *Zulawsky Andor: Írás Adyról*. 1924. 139.; GÁLOS Rezső, *Révész Béla: Ady Endre*. 1923. 115.

⁸ SEBESTYÉN Károly, *Farkas Gyula: A magyar irodalom története*. 1934. 91.; FÁBIÁN István, *Farkas Gyula: Az asszimiláció kora*. 1939. 76.

⁹ Pl. KÉKY Lajos, *Császár Elemér*. 1940. 324.; GÁLOS Rezső, *Sötér István: Jókai Mór*. 1942.

la s Thinemann köréből is többé, sőt, egyszer-egyszer az övöké maguké is — de ez már Császár utolsó éveiben elkezdődött, s nem Kéky kortágításának számított.

(5) Császár (s Kéky) korszakában a folyóiratot egy pozitivistá alapozású eklekticizmus jellemezte. A szerző és mű, illetőleg a szerző és a körülmények viszonyára összpontosítottak. Módszerben és fölfogásban mutatkozott eklekticizmusuk. A Wundt körüli s utáni hagyományos lélektan hatás-visszahatás kérdését, belső világ–külső világ kölcsönviszonyát, az előd–utód befolyás–befogadás problémáját, a tradicionális műfaji, a poétikai és stílus típusok egyedi változását és alakítását, a Taine-féle körülménymeghatározottság jelenlétét vizsgálták a tanulmányok. Később újabb lélektani irányok elemei is feltűntek, pl. a szerepnek, mint az egyéniség s így a műalkotás meghatározójának a jelentősége. Amit végképp kizártak, az a Freud-féle, a Freud-rokonságú lélektan. Mint irodalomtörténetírói ideál továbbra is a Gervinus-féle maradt középpontban; a nemzeti szellem minél művészből s minél teljesebb kifejeződésének és öntudatra emelésének föl kutatása és fölmutatása. Csak-hogy ehhez a különböző fokozatú nemzeti nacionalis-nacionalista ideálhoz most egyrészt egy öröklöttnek tekintett (keresztény) erkölcsi hangsúly, másrészt a semleges történeti érdeklő vizsgálódás mellé egy didaktikus nemzeti ízlés- és aktivitásalakító, animáló mozzanat is járult.

A szellemtörténeti irányzatot elvben éppúgy elutasították, mint a szociológiai megközelítést és értékelést is. Az egyénre koncentráltak, s az egyes egyének erkölcsi s szellemi összetartó kapcsának, keretének, értelmének a nemzetet tartották. S bár tézisszerűen mind az osztálytudat, mind a korszellem és körülmény meghatározó szerepét elvetették — kivált a fiatalabbak s a külföldet jártak meglehetősen gyakran érvényesítették mind a kétféle módszert és értelmezést, de alárendelve a mondott s az ezeknél gyakran csak szólamyszerűen jelenlévő nemzeti értékszempontoknak.

A harmincas években az akkori *Nyugatot* már nemigen támadták; s ha nem lelkesültek is Babitsért, kétségtelenül elismerték emberi magatartását is, művészetét is. Mellette Kosztolányi s Tóth Árpád nyert legtöbb méltánylást. S ha főlegük esztétikai tekintetben nem helyezték is — mint nemzeti értéket a Vargha Gyula-, a Kozma Andor-, a Reményik-, az Áprily-típusú költészetet meg a *Napkelet* s az *Új Idők* körébe tartozó epikát szívesebben vették. S míg az egyes költőkkel, beleértve most már Atyt is, egyre méltánylóbbak lettek — a Nyugattal, mint mozgalommal végig elutasítóak, vagy legalább erős fönn tartással élők maradtak. Ez leginkább Keményfi (Hartmann) János Schöpplin irodalomtörténetének bírálatában mutatkozott meg legélesebben és meglehetősen alacsony szinten.¹⁰ De jellemző, hogy míg Schöpplin éles, bár visszatartott modorú válaszára nem tett semmiféle megjegyzést a lap, Keményfitől sem hozott viszontválaszt. S a következőkben Schöpplin egyes arcképeket rajzoló kötetéről, főleg Mikszáth-könyvéről¹¹ elismeréssel szóltak.

S mint mozgalommal, a népiesekkel sem volt rokonszenvező a lap. A mozgalom szépróképviseleiről ugyan alig ejt szót (jellemző módon Illyést „József” keresztnévvel említik);¹² értekező képviselőivel azonban vitázik, meglehetősen kicsinylő hangon. A legtárgyilagosabban és realisabban talán Solt Andor Féja-bírálatában.¹³ Rajta keresztül mintegy az egész iránynak két fő hibát ró fel: 1. anélkül beszélnek népi kultúráról, népi értékről, hogy

211. Már az 1930-as 7. kiadást Kéky rendezte sajtó alá; s a kritika, mint „a nagy mesternek” „újabb tisztelőket szerző” „hálás tanítványt” méltatja. ItK 1931. 115.

¹⁰ A bírálat és a válasz tulajdonképp a Budapesti Szemlében jelent meg. Az ok, hogy mért nem itt, nem deríthető ki. A lap ugyanis kezdeményezte, tartalommutatójába is fölvette, de a hivatkozott lapon csak azt közli, hogy a kritika megjelent a Szemlében s a lap magáénak vallja a mondottakat (1938. 90.). — BpSz 1937. 240. ill. 366. Úgy lehet, a Szemle előbb tudta vállalni a közlést.

¹¹ KEMÉNYFI János, *Schöpplin Aladár*; Mikszáth Kálmán. 1941. 303.

¹² KOCSIS Lénárd, *Hankiss János — Juhász Géza: Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine*. 1930. 479.

¹³ SOLT Andor, *Népi írók történetírása*. 1943. 246.

ezek mibenlétét a történelem s a szellemi világ bármely területén akár csak hozzátétőlegesen is tiszta fogalmakkal meghatároznák; 2. oly önkényesen szakítanak ki s értékelnek föl az irodalom és a történelem kontextusából szerzőket és műveket, hogy az egészhez való viszonyítást egészen mellőzik.

Azt kell némi sarkítással mondanunk, ezek a Császár-Kéky-kori tanulmányok többségükben anyagukban megbízhatóak, de következtetéseikben érdektelenek, szellemükben szolidak, de módszerükben, érvelésükben szimplák, unalmasak, fölfogás tekintetében következetesek, de látásukban, értéktételeikben önállótlanak, ismételtetők. Erre a korszakra is irányadó és jellemző az a még Sziládytól irattatott dolgozat, amelyet a szerkesztő, nyilván miután látta az irodalomelméleti, irodalomtörténet-elméleti tisztázás iránti érdeklődést, Dézsi Lajossal (1868–1932) készíttetett el.¹⁴ S még inkább az, amelyben Dézsi a következő évben a szerinte közkeletű irányokat foglalta össze.¹⁵ Hosszúra nyúlt első munkájában azonban, jöllehet, elképesztően nagy német, francia, angol bibliográfiát sorol föl, a beöthyesztett Gervinus-fölfogásnál s Platon és Arisztotelesz művészetfelfogása régebbi s újabbkori magyarázatainak ismertetésénél nemigen jut tovább. Mindenesetre jobban tisztázott fogalmkinccsel s engedékenyebb szellemi-elméleti magatartással dolgozik, mint legtöbb társa. Méginkább ez mutatkozik meg, s egyben az egész szerzőgárda alapvetően — s nem eltéve mondom — eklektikus magatartása is, fontosabb következő évi dolgozatában, *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatai* címűben. Szerinte hét fontosabb irányzatot kell felsorolni: 1. a filozófiai, 2. az esztétikai, 3. a fejlődéstörténeti, 4. a történelmi vagy történelemlelektani, 5. az erkölcsi, 6. az összehasonlító, 7. az egyedi lélektani módszert. Úgy véli, mindenkinek lehet eredménye s így jogosultsága is, de valójában csak együttesen, egymást kiegészítve használhatóak igazi hiteű feldolgozásokban.

Ezzel voltaképp le is zárhatjuk a folyóirat történetének több mint első félszázadát. Mert a második világháború után megjelent két szám is, melyeket *Eckhardt Sándor* szerkesztett, felépítésében követi a korábbi konstrukciót s szerzői egy része is a korábbiakból, illetőleg az egykori *Magyar Szemle* már előbb is jelentkező neveltjeiből kerülnek ki.

(6) Az 1953-tól induló 40 esztendő történetét ma még inkább csak eseményszerűen, mint értékelően volna tanácsos megírni. Nincs meg még az a történeti táv és személyi distancia, amely ez egészében nagyon egynemű, részleteiben, fokozataiban azonban nagyon is összetett, bonyolult korszak tényeinek méltányos megítéléséhez elengedhetetlen volna. Annál kevésbé volna ez az ítéő bemutatás ajánlatos és illendő, mert a fölújított lapnak éppen a legtorzabb és letragikomikusabb szakasza idején e visszatekintés íróját az akkori ninvei hatalmas ideológiai érvek jegyében villamosra szerelt kölcsönkönyvtári, napköztiotthoni, általános iskolai munkára találták csak alkalmasnak, s így tollából az ítélet elégtételvévésnek látszhatnék. Pedig ez oly távol áll tőle, mint Makó ama szent várostól.

Az 1953-ban új korszakát kezdő lapot *Tolnai Gábor* (1910–1990) szerkesztette. Szerkesztőbizottságot adott mellé az Akadémia I. osztálya. A szerkesztőbizottság jelenléte a változó szerkesztők mellett ezután máig megmaradt, persze, ugyancsak gyakran változó összetételben. Nem lehet tagadni, hogy volt haszna e bizottságnak, de azt sem, hogy sokszor csak emelni volt hivatva a lap hiteű s kielégíteni a delegáltak becsvágát. Elvben az egyes nagy korszakok értőiből kellett összetevődnie.

1953, ismeretes, az ütközések s a polémiák éve volt. Talán ezért is nem adott a lap semmiféle programot vagy tájékoztatót arról, miben kíván különbözni elődjétől. S talán ezért nem is nagyon különbözött tőle. Az első szám a 19. század második harmadáig ment el anyagában, a kritikai rész néhány kivételével. Az eddigi rovatokat két kisterjedelművel szaporította: a *Kisebb közlemények* s a *Vita* cíművel. Az első lényegében kisebb tanulmányféléket tartalmazott, amelyek az adatközlést rövidre fogott értelmezéssel vegyítették. Az első év szerzői is jórészt már a háború előtt is jelen voltak a tudományos életben s a lap-

¹⁴ DÉZSI Lajos, *Az irodalomtörténetírás módszerei*. 1903. 1, 136, 274, 394.

¹⁵ Uő., *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatai*. 1904. 1.

nál is. Mindössze fél-háromnegyed tucat új s fiatal nevet látni, kivált a kritikai rovatban. Egyedül Babits kapta ki a magáét, mint Ady ellenfele, aki Arany-tanulmányában gyalázatosan Petőfi fölé emelte Aranyt, azaz önmaga haladásgátló költészetét Adyé fölé. Fenyő s Osvát ebben társai voltak Ignótus s Hatvány ellenében.¹⁶

A második új évfolyam, az 1954-es azonban mutatja, hogy a 48-ban létrejött ún. szocialista rendszer tudatni óhajtotta visszaszerezni vélt erejét és jelenlétét. „Pártunk és kormányunk új [Nagy Imre utáni] programja” jegyében bevezetőt illesztenek az évfolyam elé, amely „a múltnak alapos marxista-leninista értékelését” ígéri, a szematizmus kerülését s erre példának hozza föl, „hogy történetírásunkban Kossuth mellett Széchenynek is helyet kell adni, az őt megillető mértékben, mivel Széchenyi korlátai figyelembevételével is, haladó hagyományainkhoz tartozik, ha kisebb mértékben és jelentőségben is, mint Kossuth”. S ígérik, hogy Arany ezután nemcsak a Toldi költője lesz, hanem az *Őszikéké* is. S így fejezik be szép pukedlivel: „Pártunk vigyázó gonddal ügyel a mi munkánkra is. A feladat rajtunk áll és sikeres megoldásában nem kisebb erő támogat minket, mint a kultúrforradalom során egyre táguló látókörű, munkánkat is figyelemmel kísérő népünk”.

A tanulmányok azonban többségükben, a marxista s párttekintélyek folytonos idézésén túl, többnyire a szellemtörténetiesen alkalmazott lélektan s a nyersen kezelt politikai-társadalmi determináció, ill. funkció meg a hagyományos (pozitivistikus) poétika vegyülékes fölhasználásának jegyében vannak fogva. Közülük is az újabbkori irodalommal foglalkozók teszik ezt a mondott idézést leginkább demonstratívan. A *Vita* s a *Szemle* rovat azonban már jóval elesebben mutatja az „ügyelő” szem jelenlétének tudatát. Gyergyai Albert kritikája¹⁷ Király István Mikszáthot fejtetőre állító monográfiájáról majdan fölülmíthatatlan lélektani dokumentum lehet e korról. A tojástánc magasiskolája. Gyulaiéhoz emeli Király stílusát; marxista tanultságát, analízáló élelemzőjűségét és kifinomult ízlését nem győzi dicsérni. De közben félmondatokban elmondja az így hosszú-hosszúra nyúlt írásban, hogy mindazzal, amit Király mond, szemben álltak Mikszáth személyének és művének korábbi alapos ismerői. A Gyulai stílusához emelő, tojástáncos bírálat egyik legjellemzőbb mondata: „Az utolsó fejezet, mint egy harsány induló, nyíltan és részletesen hangoztatja az eddig csak fel-felvetett s távolról éreztetett tételt: Mikszáthot mint Ady és Móricz legközvetlenebb elődjét a magyar irodalomban. Magát a tételt oly szépnek és őszintősen igaznak érezzük, hogy szeretnénk, ha Király érvei itt döntőbbeknek bizonyulnának”. A könyv óriási öröm, minden elődnek, s „megnyugvást és elégtételt is szerez: [...] hogy a kultúra maradó hagyományait új, de jobb és erősebb kezek között tudhatja” — így záródik a félve ravaszkas himnusz.

56 első felén tovább folyik, legalább is a viták szintjén, az „ügyelő” szem tudatában végzett munka. Egy irodalomtörténeti összértekezlet lefolyását (június 1-jén és 2-án) ismerteti igen részletesen egy kiemelt beszámoló. Szinte mindenki támad mindenkit, főleg pedig mindenki bizonyítja, hogy ő tudományérdekű, de marxista, marxista, de tudományérdekű volt. A Lukácsosok nagy mesterüket kérik számon. S csak néhányan (pl. Komlós, Oltványi, Klaniczay) a *jelzőtlen* tudományt. Az 57-es év megint sajátos változást mutat: szinte Szilády is szerkeszthette volna, oly szakmai és tartózkodó. A lap közleményei noha az 1954-es év marxista címkézésű eklekticizmusával mennek tovább, de egyre több s egyre realisabb történeti és esztétikai ítéletet tartalmazó dolgozattal. Érezhető változást hoz e realitás emelkedése tekintetében az Akadémiai *Irodalomtörténet* munkálata. Kivált annak első, második és negyedik kötetének anyagát illetően; de, változó mennyiségben, a többiekre vonatkozóan is.

A hatvanas évek második felétől a lap egyre inkább újra központba helyezte a filológiai hiteles anyagföltárást, most immár a legújabb korra nézve is. S a tanulmányrovat is elment egészen az élő irodalomig. Oly dolgozatok, amelyek az ún. marxista módszereket és történetiszemléletet nem alkalmazták, de nem is támadták, nagy számban jelenhettek meg. Jellemző módon, a marxista tekintélyekre ott történt gyakran pusztán verbális, vé-

¹⁶ BELIA György — SÁNDOR Anna, *Schöpfung Aladár hagyatékából*. 1953. 324.

¹⁷ GYERGYAI Albert, *Király István Mikszáthja*. 1954. 249.

dőpajzsszerű hivatkozás, ahol a marxizmussal szembenálló irodalom- s történetiszemléleti elvek s módszerbeli eljárások érvényesültek.

Lassan kihulltak a kommun adatainak s a kommunista mozgalom Komját Aladár-féle aprószentjeinek ténykedését közlő és földolgozó munkák. Annál is inkább, mert egy erősen dotált könyvsorozat tett eleget a pártrituálé (az érdeklődés tökéletes légüres terében mozgó) e kívánalmának. Az orthodox pártvonalhoz, a Révai emlékéhez kötődő Pándi-Király csoport elvi álláspontja demonstrálására tartott távolságot a hetvenes évektől a laptól, az ún. Lukácsosok pedig előbb elméleti fölényük s eszmei fontosságuk érzetében, majd sértettségük dicsőségében tették ugyanezt. Különösebben, persze, nem is lett volna mivel szerepelniük, hiszen a tudományos és irodalmi közvélemény már végképp elutasította mesterük vélekedéseit és ítéleteit, amelyek Keménytől Madáchig, Babbitstól Kosztolányiig, Máraitól Németh Lászlóig a nagy írók egész sorát degradálták, sőt, ártalmasnak is minősítették őket.

A hetvenes-nyolcvanas évektől a lapban különböző esztétikai-filozófiai felfogású tanulmányok jelenhettek meg s a marxizmus egyre kevésbé mint ideológia vagy esztétika, hanem mint a történeti analízis egy fajtája volt jelen, összeolvadva a modern, ún. polgári szociológikus megközelítési módokkal. A folyóirat ettől az időtől már járta az egészséges pluralitás útját. Időnként ugyan egy-egy szerző, egy-egy tanulmány vagy maga a lap magára vonta némely meg „éber” hitvédő pártember fölháborodását, egy-egy exkommunikáció alatt lévő író, teoretikus, filozófus megbecsült említéséért vagy méltánylásáért, de ennek már kevésbé lettek gátló következményei.

A lap a direktívák, illetőleg azok komolyan veendő erejének fogytán, de azért is, mert közben újra indult az egykori *Irodalomtörténet* s az az esszészerű irodalomtörténeti írások, a modernkori adalékok és az élő irodalommal foglalkozó könyvek kritikájának egy részét átvállalta, — egyre jobban visszatérhetett, korszerű módon, alapítóinak célkitűzéseihez: gondos anyagfőltárást, s történeti pontossággal érvelő és elemző tanulmányokat, tárgyilagos és tárgyyszerű kritikákat adhatott. Az eredeti, a Szilády-féle szándék annyiban töltött másképp testet és teljesült másképp be, hogy a lap irányzat- és korszakösszefoglaló tanulmányoknak éppúgy helyet adott, mint az irodalomtörténet elméleti kérdéseit tisztázóaknak is. Ugyanakkor megtartotta a részletkutatás és összefoglalás, a módszeralakítás és a szintetizálás történeti szükség- és lehetőség-hozta és -kívánta váltakozását és ritmusát is. A lap — részrehajlás nélkül elmondhatni — a hatvanas évektől a magyar irodalom története munkálatainak nemcsak legállandóbb, de egyik vagy éppen legjelentősebb és legrugalmasabb közlönye s műhelye is lett, a mögötte álló, a gondozását viselő Irodalomtudományi Intézettel.

Mindebben az alakulásban, persze, nemcsak a szerzőknek, hanem a szerkesztőknek áldozatos munkája is jelentős szerepet játszott. Róluk szólni majd az utókor feladata lesz, hiszen Tolnait, Sötért s a korán elvesztett, kitűnő Szaudert leszámítva, itt vannak még köztünk. Legyen elég hogy sorba, időrendbe nevüket ideírjuk: 1953–57-ben Tolnai Gábor, 1958-ban Tolnai Gábor, Sötér István, Klaniczay Tibor, 1959–65-ben Klaniczay Tibor, 1965–68-ban Klaniczay Tibor, Németh G. Béla, 1968–77-ben Szauder József, Németh G. Béla, 1978-ban Klaniczay Tibor, Németh G. Béla, 1981–85-ben Bíró Ferenc, 1986-tól Komlovski Tibor jegyezte a lapot. Az utóbbi voltaképp már 1954-től végezte a „technikai” szerkesztés és a szervezés fáradságos munkáját.

*

Félszázados évfordulóját is egy világkrízis idején ünnepelte a folyóirat. A századosat, reméljük, egy krízisből való kibontakozásnak a kezdetén. A közbeeső időben sokszor el-siratták az irodalmat. Ám az él ma is, mert az emberi lélek, a művészetek ez egyik legfontosabbika nélkül nem lehet meg. S története nélkül egyetlen művészet sem, az irodalom pedig különösen nem tűzheti be feladatát, hivatását. S be is fogja tölteni, mert — azoknak az anyagi nehézségeknek a múltán, melyekben ma e tudományág is, s e folyóirat is a mostani években teljesíteni köteles feladatát — kitűnő fiatal gárda áll készen a jelen szűkös lehetőségek által engedettnél sokkal szélesebb, nagyobb arányú, többreű munkára.